

Abdullah Kâdirî ve O'tkan Kunlar (Geçmiş Günler) Romanı

Abdullah Kâdirî And O'tkan Kunlar (Past Days) Novel

Prof. Dr. Bahodir KARİM *

Öz:

Epik düşüncenin ürünü olan ilk Özbek romanı O'tkan Kunlar, yaklaşık bir asırdır okunmakta, yorumlanmakta, hakkında yazılar yazılmakta ve çeşitli yönlerden tahlil edilmektedir. Bu makalede romanın yazarı olan Abdullah Kâdirî'nin hayatı, O'tkan Kunlar romanının özeti ve onunla ilgili çeşitli yorumlara yer verilmiştir. Abdulla Kadiri 1917-1918 yıllarından başlayarak "Geçmiş Günler" romanı için malzeme toplamaya başlamıştır. 1922'de ilk Özbek romanının ilk bölümleri "İnkılap" dergisinde yayınlanmaya başlamış, 1925-1926 yıllarında "Geçmiş Günler" üç bölüm halinde kitap olarak neşredildi. 1928 yılı yazarın ikinci tarihi romanı "Mihraptaki Çıyan" yayınlandı. 1934 yılına gelindiğinde Abdullah Kadiri köy işletmesi mevzusuna adanan "Abid" hikayesini yazdı. Bunun dışında Gogol'un "Evlenme" komediyasının ve batılı yazarların hicvî hikayelerini Özbekçe'ye tercüme etmiştir. Abdullah Kadiri "Emir Ömer Han'ın Cariyesi", "Hırsız", "Namaz", "Dehşet" gibi romanlar yazma arzusunda olduysa da baskıcı idare bu isteklerinin yerine gelmesine izin vermemiştir. Abdullah Kadiri 1926 yılında "Muştum-Yumruğum-" da yazdığı "Toplu Sözler" sebebiyle kısa bir süre hapse atıldı. 1937'nin 31 Aralık'ında "Halk Düşmanı" suçlamasıyla hapsedilmiş 4 Kasım 1938'de Taşkent'de idam edilmiştir. Onun eserleri 1956 yılından başlayarak neşredilmeye başlanmış, 1990'da Cumhurbaşkanı emriyle Abdullah Kadiri isimli Cumhuriyet Devlet Ödülü tesis edilerek.1991 yılında ise Abdullah Kadri 'ye Ali Şir

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti, bahodirkarim66@gmail.com, ORCID 0000-0002-3748-6951

Nevai isimli devlet ödülü verilmiştir. 1994 yılında bağımsızlığın üçüncü yılında “Bağımsızlık” madalyası takdim edilen Abdullah Kadiri, Özbekistan’da romanın gelişmesine önyak olan ve ilk Özbek romanı, “Geçmiş Günler”i yazan bir edebiyatçı, Türk dünyasının Rus işgali altında olmasına karşı çıkan ve Türk dünyasının birliğini ve bağımsızlığını savunan bir yazar olduğu için, Özbek Milli Edebiyatının kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Kendine has bir üslubu olan Kadiri’nin eserinde kısa ve öz anlatımlar, romandaki karakterler dizisi hakkında bilgi edinmeye yardım eder. Bu çalışmada ayrıca Abdullah Kâdirî üzerinde araştırmalar yapan edebiyat araştırmacıları ile Modern Özbek edebiyatındaki Abdullah Kâdirî karakteri hakkında da bilgiler verilmiş; O’tgan Kunlar’in poetik özellikleri, ondaki kahramanların karakterleri, yazarın dil ve üslubundaki başarısının kaynakları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Epik tür, roman, Özbek Edebiyatı, edebî yorum, olay örgüsü, bilimsel yorum.

Abstract:

The first Uzbek novel O’tkan Kunlar, the product of TasaEpik thought, has been read, interpreted, written about and analyzed in various ways for nearly a century. In this article, The Life of Abdullah Kadiri, the author of the novel, The summary of the novel O’tkan Kunlar and various commentaries about it are included. Abdulla Kadiri started collecting material for the novel “Days of the past” starting from 1917-1918. In 1922, the first chapters of the first Uzbek novel began to be published in the magazine “Revolution”, and in 1925-1926, “past days” was published as a book in three parts. In 1928, the author’s second historical novel “Centipede at the altar” was published. By 1934, Abdullah Kadiri wrote the story “Abid”, which was dedicated to the issue of Village Management. Apart from this, he translated Gogol’s comedy “marriage” and satirical stories of Western writers into Uzbek. Although Abdullah Kadiri wanted to write novels such as “Emir Omar Khan’s concubine”, “thief”, “prayer”, “horror”, the repressive administration did not allow these wishes to be fulfilled. Abdullah Kadiri was briefly jailed in 1926 for “collective words“ he wrote in “knuckles-my fist -”. He was imprisoned on 31 December 1937 on the charge of “enemy of the people” and executed in Tashkent on 4 November 1938. His works began to be published beginning in 1956, and in 1990, by order of the president, the State prize of the Republic named Abdullah Kadiri was established. In 1991, Abdullah Qadri was awarded the Ali Şir Nevai state award. Abdullah Kadiri, who was presented with the “Independence” medal in the third year of independence in 1994, is considered one of the founders of Uzbek national literature, as he was a writer who pioneered the development of the novel in Uzbekistan and wrote the first Uzbek novel, “past days”, opposed to the Turkish world under Russian occupation and defended the unity and independence of the Turkic world. Short and concise narratives in Kadiri’s work, which has its own style, help to learn about the series of characters in the novel. In this study, literature researchers who conducted research on Abdullah Kadiri and the character of Abdullah Kadiri in Modern Uzbek literature were given information; poetic features of O’tgan Kunlar, characters of heroes in it, and the sources of success in the language and style of the author were evaluated.

Key Words: Epic genre, novel, Uzbek Literature, literary interpretation, plot, scientific interpretation.

Giriş

Epik türün en önemli örneği olan roman insan hayatının pek çok yönünü ele alır; hayattaki çeşitli vakaları bünyesinde barındırır. Özbek edebiyatı tarihinde, roman türünün ayrı bir yeri vardır. Roman türünün gerektirdiği nitelikleri taşıyan ilk Özbek romanı, Abdullah Kâdirî'nin 1920'li yıllarda kaleme aldığı *O'tkan Kunlar*'dir. Bu eseriyle o, hem Özbek romancılığını başlatmış hem de kardeş halkların edebiyatlarında roman türünün gelişmesine yol gösterecek bir eser ortaya koymuştur. Kazak yazarı Muhtar Avezov bu konuda fikirlerini şöyle dile getirir:

“Abdullah Kâdirî (Culkunbay), 1920'li yıllar **Türk dünyası** nesrinin en büyük ustasıdır... Onun romanları, 1920'li yıllarda sanki uçsuz bucaksız bir çölde birdenbire Pamir sıra dağları gibi ortaya çıktı. İnsan, Kâdirî'nin eserlerini Kurmangazi veya Çaykovski besmelerini dinliyormuşçasına keyifle okur.” (Avezov, 1984: 12)

Abdullah Kâdirî Hayatı Hakkında

10 Nisan 1894 yılında Taşkent şehrinde doğdu. Sırasıyla Müslümanlara ait bir okulda, Rus-Tüzem Mektebinde ve Ebulkasım Şeyh Medresesinde eğitim aldı. Daha sonra Moskova'daki Edebiyat Kursunda tahsiline devam etti. 1917 Ekim Devrimi sonrasında, Eski Şehir Gıda Komitesi'nde başkâtip, Azık İşleri gazetesinde redaktör, Sendikalar Birliği'nde kâtip olarak görev yaptı. Mushtum dergisinin kuruculuğunu üstlendi. Eserlerinde Julqunboy, Ju-boy, Dumbulboy, Dumbulnisa, Kalvak Mahzum, Toshpo'Lat Tajang, Ovsar (*Culkunbay, Cu-bay, Dümübülboy, Dümübül'nisa, Kelvek Mahzum, Taşpolat Teceng, Avsar*) mahlaslarını kullandı.

1914'te Rehberbanu Resulmuhammed'le evlenen Abdullah Kâdirî'nin bu evlilikten Nazife (1916-1987), Habibullah (1918-1988), Edibe (1924-2010), Mesut (1926-1997) ve Anise (1928-2011) çocukları dünyaya gelir. (Mirvaliev 2018: 204)

Abdullah Kâdirî edebî faaliyetlerinin başlangıcı 1910 yılının ortalarına denk gelir. *Sada-yı Türkistan* gazetesinin ilk sayısında (1 Nisan 1914) *Toshkent* Xabarları köşesinde *Yangi Masjid va Maktab (Yeni Mescit ve Mektep)* başlıklı haberi yayımlanır. Daha sonra onun *To'y (Toy)*, *Ahvolimiz (Ahvâlimiz)*, *Millatimga Bir Qaror (Milletime Bir Karar)*, *Fikr Aylag'il (Fikir Eyle)* isimli şiirleri; *Baxtsiz Kuyov (Bahtsiz Güvey)* tiyatrosu; *Juvonboz (Cuvanbaz)* adlı hikâyesi yayımlanır. Edebî faaliyetinin ilk örnekleri olan bu eserlerde Kâdirî'nin Ceditçilere mahsus marifetperverlik ruhunu taşır. Yazarın 1916 yılında yazdığı *Uloqda* adlı hikâyesi ile edebî-kuramsal kriterlere uygun gerçekçi Özbek öykücülüğü başlamış olur. Hikâyelerinde gerçekçilik ve hakkaniyet öncülük eder. Yazar, küçük hacimli eserleri üzerinde titiz bir şekilde çalışır. Örneğin, 1924 yılında yayımlanan *Go'zal Yozg'ichlar* antolojisine giren *Jinlar Bazmi* adlı hikâyesinin burada yer alan nüshası ile daha sonra yayımlanan nüshaları karşılaştırıldığında onun eserleri üzerinde tekrar tekrar çalıştığı; eserlerinde sanatsallığa ve hakkaniyetine büyük önem verdiği görülür.

Abdullah Kâdirî edebî yaşamını basın yayın işlerine adadı. O, sosyo-politik konularda yüzlerce makale, satirik eserler yazdı. *Kalvak Mahzumning Xotira Daftaridan*, *Toshpo'lat Tajang Nima Deydir?* adlı eserleri ile o, mizahı, “karakter mizahı”

seviyesine ulaştırdı. Hayatı gözlemleyerek insanlık meşgalesine uygun düşmeyen vakalara hicvi-eleştirel yaklaşım sergiledi. Bu süreç devam ederken “Hiciv Kralı”na dönüştü. Dönemin kimi yazarları ile basın-yayımda münakaşaya girdi. *Jasorat Ayb Emas (Cesaret, Suç Değildir)*, *Shallaqi (Yaygaracı)*, *O’jar Ko’r (İnatçı Kör)* başlıklı makaleleri bu tartışmalar neticesinde meydana geldi. 1926 yılında Mushtum dergisinde *Yig’indi Gaplar (Toplanmış Konuşmalar)* makalesi yayımlandı. Makaledeki “yüksek mevkideki yöneticilere dokunan dikenli sözleri” yüzünden ve kimi meslektaşlarının gammazlığı nedeniyle 8 Mart 1926 yılında tutuklandı. Abdullah Kâdirî’nin (Culkunbay) 15-17 Haziran 1926’da görüşülen mahkemesindeki konuşmasında bu makalenin mahiyeti ve hiciv türünün tabiatı tahlil edilerek makaledeki fikirlerin Ovsar’ın (Avsar) diliyle sadece işçi ve çiftçilerin menfaatlerinin gözetildiği, “hükümetin memurlarına karşı söylenenlerin “dostça şaka” olduğu dile getirilir. Yine bu mahkemede o, gammazlar hakkında şunları söyler: “Yalnız, birkaç kişinin kendilerine ait mizan kefesine makaleyi koyarak onu zararlı bulmaları, garezden ve bana karşı iftira atmaktan başka bir şey değildir.” (Qodiriy, 1983: 193) der. Yine o, burada kendi eserlerinin gerçeği yansıttığını ve fikirlerinin de doğru olduğunu cesaretle ispat eder, savunmasını şöyle bitirir: “Ben, hak yolunda kellesi kesilse, “gık” diyecek birisi değilim.” (Qodiriy, 1989)

Abdullah Kâdirî’nin maharetini gösteren “Hudayar Han ve onun münşilerinin hayatından alınmış” Mehrobdan Chayon (Mihraptaki Akrep) adlı tarihî roman, 1928 yılında yazılır. Eserde, Hanlık Dönemindeki halkın hayatı ve saraydaki entrikaların yanı sıra iki âşık olan Enver ile Rânâ’nın sevgisi oldukça etkili bir biçimde tasvir edilir. Romandaki karakterlerin özelliklerinin anlatımında, eserde ele alınan konunun işlenmesinde Kâdirî’nin mahareti dikkat çeker.

Onun kapsamlı eserlerinden bir diğeri de Obid Ketmon (Çapacı Abit) adlı uzun hikâyedir. Dönemi itibarıyla güncel konuların ele alındığı bu eser 1932-1934 yıllarında yazılır; 1935’te de kitap hâlinde yayımlanır. Eserde, XX. yüzyılın 30’lu yıllarında Özbekistan’da gerçekteştirilen tarım reformları edebî biçimde ele alınır.

Abdullah Kâdirî başta Kalvak Maxzumning Xotira Daftaridan (Kalvak Mahzum’un Hatıra Defterinden), Toshpo’lat Tajang Nima Deydir?” (Asabi Taşpolat Ne Diyor?) olmak üzere onlarca mizahi satirik eser yazmıştır. Onun gazetecilik, tercümanlık faaliyetleri de oldukça fazladır. O, Rus edebiyatından Çehov’un *Bukalemun*, Gogol’un *Bir Evlenmesinin* yanı sıra dünya edebiyatından D. Diderot’un *Dindar Kadın* (parça), A. Dodge’nin *Saadetli Avgustin’in Aziz Duası*, E. Zola’nın *Lord* (parça), *Ruma* (parça), *Evergard Evliyanın Kerameti*, M. Twain’in *Şaşaa ve Dilencilik*, *Kutsal Engizisyon Rahiplerinin İlginç Hileleri*, *Rahiplerin Gariplikleri*, E. Keyroş’un *Pater Amura’nın Cinayeti* (parça), V. Margert’in *Arkadaş* (parça), S. J. Gusev-Orenburgski’nin *Kahetinka* adlı eserlerini Özbekçeye tercüme eder. (Qodiriy, 1983: 193)

Her ne kadar o, özgün eserler vererek halkının manevi hazinesini zenginleştirmiş olsa da müstebit rejime hizmet edenler onu halka ihanet etmekle suçlarlar. Abdullah Kâdirî, 31 Aralık 1937’de tutuklanır, 4 Ekim 1938’de halk düşmanı damgası ile katledilir.

O'tkan Kunlar Romanı

Abdullah Kâdirî, *O'tkan Kunlar* romanını yazarak modern Özbek romancılığını kurar. O, bu eseriyle fevkalade bir başarı ve şöhret kazandı. Romanın birkaç bölümü ilk önce İnkılap dergisinin 1923-1924 yıllarına ait sayılarında tefrika edilir. 1925-1926 yıllarında romanın üç bölümü de ayrı kitaplar hâlinde basılır. (Karim, 2014: 99-114) *O'tkan Kunlar*'in yazıldığı dönemde Özbek halkı nezdinde milletin hürriyeti ve dünyadaki yeri hayat memat meselesine dönüşmüştü. Abdullah Kâdirî, döneminin önde gelen aydını olarak vatan ve milletin kaderi için hüzünlenir ve esaretten kurtuluşun yollarını arar. Zamanın keşmekeşleri, yazarın kalbini ıstıraba boğar. *O'tkan Kunlar* romanı ile halkı şuurlandırmak, "tarihimizin en kirli, kara günleri" olan yurdu sömürge belasına uğratan "hanlıklar dönemi"ni anlatarak bu gerçeği halka göstermek ister. (Normatov, 2010: 102)

Romanın Kahramanları

Romandaki her kahraman, özgün karakteriyle bireysellik arz eder. Bunlardan bazıılarını tanımak faydalı olur.

Atabey; "ağırbaşlı, iri yapılı, yakışıklı ve ak tenli, kara gözlü, mütenasip karakaşlı, bıyıkları yeni terlemeye başlamış bir delikanlı" olarak tasvir edilir. O, romanın ana karakteridir; tüccar Hacı Yusufbey'in oğludur. Bir müddet Taşkent'teki Beyler Beyi Medresesi'nde eğitim görmüştür, yirmi dört yaşındadır.

Gümüş; "koyu kıvrırcık kirpik"lerinin altından "kapkara gözleri" ile bakan, "kapkara keman, oldukça nefis, eğik kaşları çatılmış, sanki bir şeyden ürkmüş gibi" görünen, "dolunay gibi temiz ak yüzlü, on yedi, on sekiz yaşlarında bir kızdır. O, Mergilanlı Sandıkçı Mirzakerim'in kızıdır, Atabey'in sevgilisidir. Romanın sonunda o, kuması Zeynep'in yemeğine kattığı zehir sebebiyle ölür.

Hacı Yusufbey, Taşkent valisinin müşaviridir. Taşkent'in ileri gelen âyanlarından olan Hacı Yusufbey, Atabey'in babası; halkın, vatanın çıkarlarını düşünen özverili bir kişidir.

Sandıkçı Mirzakerim, Hacı Yusufbey'in Mergilanlı ahabıdır. Tüccardır; karakaşlı, kara gözlü, güzel yüzlüdür, kırk beş elli yaşlarındadır.

Hacı Ekrem, Andicanlı tüccardır. Hacı Yusufbey'in arkadaşlarından birisidir ve elli beş yaşındadır.

Özbek Âyım, Hacı Yusufbey'in eşidir. Elli beş yaşında ve düşüncesiz biridir. Kocasını yönetmek arzusundadır. O, her düğüne yahut mateme "Ayakkabımı sokakta bulmadım." diyerek buralara gitmekten imtina eden birisidir.

Aftab Âyım, Sandıkçı Mirzakerim'in zevcesidir. Otuz beş yaşında, çekici bir kadındır.

Ayşe Nine; Aftab Âyım'ın annesi, yetmişini geçmiş bir kadın.

Hasanali, Atabey'in manevi babasıdır. O, Hacı hanesinin kölesidir. Altmışlı yaşlarda, manevi yönü güçlü bir karakterdir.

Azizbey, Taşkent valisidir. Kırk beş, elli yaşlarındadır. Romanın sonunda halka yaptığı zulümler sebebiyle cezasını çeker.

Zeynep, Taşkentli Pansadbaşı Âlim'in kızıdır. Orta güzellikte, ablak suratlı, beyaz tenli, on yedi yaşlarındadır. Atabey için annesinin seçtiği gelin adayıdır. Gümüş'e kuma olarak gelir. Romanın sonlarında Atabey, onu boşar. O da aklını yitirir.

Hamid, Atabey'in rakibidir. İpekçi Ziya'nın kayın biraderi olan Hamid, gammazlık yapan, "kötü sözleri söylemek için yaratılmış biridir. Romandaki şahıslar arası çatışmalarda önemli yere sahiptir. Otuz beş yaşlarında olan Hamid, Atabey tarafından öldürülür.

İpekçi Ziya, Mergilan'ın zenginlerindedir. Hacı Yusufbey'in dostlarından birisi olan İpekçi Ziya, Hasanali ile Atabey'in ricası üzerine Sandıkçı Mirzakerim'in evine kız istemeye gider.

Müslümankul, Hokant'ta Hudayar Han'ın huzurunda görev yapan binbaşısıdır. O, han olmasa bile Hanlıktaki en fazla güce sahip olan siyaset koltuğunda oturan kişidir. Romanın devamında makamından azledilir.

Ötebbay Kuşbeyi, dönemin Mergilan valisidir. O, adaletli yöneticilerdendir. Müslümankul görevinden azledilince onun yerine binbaşı olur.

Toybike, Sandıkçı Mirzakerim'in evindeki hizmetçidir. Kırk beş yaşlarındadır.

Aybadak, Hasanali'nin hanımı ve Atabeylerin evindeki hizmetçidir.

Usta Âlim, Mergilanlıdır. Kırk beş yaşlarında, Atabey'in yakın dostu ve rint meşrep biridir.

Saadet, Usta Âlim'in hanımıdır. Hamile olan Saadet doğumunun yaklaştığı bir vakitte vefat eder.

Sadık, Mütel, Hamid'in yakın arkadaşlarıdır. Romanın devamında, Atabey tarafından öldürülürler.

Cennet Abla, Hamid'in sahte mektuplarını Sandıkçı'nın evine ulaştıran kişidir. "Yerden endaze alınmış gibi kısa boylu; burnu, yüzüyle hemen hemen aynı hizada dümdüz, gözleri kazığın kakıldığı yer gibi çukur, ağzı kulağıyla yarışa girmiş gibi büyük, yüzü kırk senelik acıları taşıyormuş gibi sapsarı, kırk beş yaşlarında bir kadındır. Sadık'ın annesi olan Cennet Abla, Usta Âlim'in de komşusudur.

Hoşruy, Zeyneb'in ablasıdır. Açık göz, zalim bir karakterdir.

Yâdigârbey, Atabey'in oğludur.

Romanın Olay Örgüsü

"Yıl 1264. Hicri, Delv ayının on yedisi, soğuk kış günlerinden biri. Güneş batmış, çevrede akşam ezanının sesleri işitilmekte..." cümleleriyle başlayan roman, Mergilan'daki kervansarayın tasviriyle devam eder. Kervansarayda konaklayan Taşkentli tüccar, Atabey'i beklerken Mergilanlı Rahmet ile Hamid gelir. Karşılıklı hâl hatır sormadan sonra Atabey'in Mergilan'a ne tür mallar getirdiği, zor bir tercih olan evlen-

me meselesi, Özbek gelenek ve görenekleri, anne babanın gelin alma hayalleri üzerine sohbet edilir. Atabey'in manevi babası ve Atabeyler ailesinin hizmetkârı olan Hasanali burada sohbet ettiği insanlara çay ikram eder. Bir başka sohbet meclisi İpekçi Ziya'nın evinde, bir diğeri de Sandıkçı Mirzakerim'in evinde yapılır. Sohbet esnasında Atabey Şamay'la ilgili intibalarını, Rus idaresinin üstünlüklerini anlatır. Türkistan'daki üzücü ahvalin düzeltilmesine yönelik fikirler öne sürülür. Atabey'in geniş bakış açısına, sosyal hayata ait problemleri tartışma gücüne sohbeta katılan herkes hayran kalır. Böylece Atabey, Mergilan'daki baba dostları ile yakından tanışmış olur. Yalnız, onun ruhunda bir türlü anlayamadığı bir değişim meydana gelir. Onun durumunu gizlice takip eden Hasanali, Atabey'in Sandıkçı Mirzakerim'in kızına âşık olduğunu anlar ve İpekçi Ziya'nın yardımı ile kızı istemeye giderler. Sandıkçı Mirzakerim ile Aftab Âyım'ın müzakere ve muhakemesinden sonra Gümüş'ün Mergilan'da kalması şartı ile bu evlilik kabul edilir.

Düğün hazırlıkları başlar. Bir gece herkes rüyasında düğünü görür. Gümüş hayrete düşer. Düğünün yapıldığına inanamaz. Kına gecesi; güller, laleler, dudular, kumrular meclisi! Kızlar, güller meclis kurarlar. Yalnız, Gümüş'ün içinde hüznün, tedirginlik, ıstırap ve gam vardır. Aftab Âyım, gördüğü bu durum karşısında endişeye kapılır, kızı için üzülür. Âdetlere uygun olarak başlık parası belirlenir, nikâh kıyılır, Gümüş evlendirilir. Düğün günü zıfz odasında Atabey'i görünce hayrete düşer ve "Siz o musunuz?!" diye sorar. Beklenmedik bir şekilde o, saadete kavuşur. Mergilan'a gelişinin ikinci günü Sandıkçı Mirzakerim'in arka bahçesinden geçen arkta abdest almaya gelen Atabey'i "kader rüzgârı" Gümüş'le karşılaştırır ve o andan itibaren Atabey'in kalbinde bu güzele karşı gerçek bir aşk doğar. Bakışları birbiriyle karşılaştığında Gümüş'ün kalbinde de çok az kişiye nasip olan "bir dürr-i bibaha" duygu uyanır. Onun yukarıda geçen sözleri söylemesinin sebebi de budur.

Bu sırada Taşkent üzerinde kara bulutlar gezmektedir. Taşkent valisi Azizbey, Hokant'a karşı ayaklanır. Kara Çapan ve Kıpçak çekişmesi güçlenir. Hacı Yusufbey, oğlu Atabey'e mektup yollayarak bu karmaşanın detaylarını anlatıp ondan dikkatli olmasını; buna gereken hassasiyeti göstermemesi durumunda zarar görebileceğini söyler. Ondan ayrıca şimdilik, Mergilan'dan ayrılmamasını tembihler.

Düğünden yedi gün sonra Hamid'in Mergilan valisi Ötebbay Kuşbeyi'ne ihbar etmesi sebebiyle Atabey ile Sandıkçı Mirzakerim ihanetle suçlanarak gözaltına alınır. Taşkent'in Hokant askerleri tarafından kuşatıldığı bir vaziyette Hasanali yardım isteyerek Hacı Yusufbey'in yanına gelir. Atabey'in hapse atılışı annesi Özbek Âyım'dan gizlenir.

Suçlu sıfatıyla yakalanan İpekçi Ziya ile oğlu Rahmet'e zindan cezası verilir. Atabey ile Sandıkçı Mirzakerim darağacına götürülürken Gümüş, Hacı Yusufbey'in mektubunu Ötebbay Kuşbeyi'ne ulaştırır. Durum değerlendirildikten sonra Atabey ile Sandıkçı'nın suçsuz olduğu anlaşılır ve ikisi de serbest bırakılır.

Hacı Yusufbey'in karşı çıkmasına rağmen Azizbey, yetmiş günlük ablukadan bitkin düşen Taşkent halkından otuz iki kuruş haraç alır. Halk bu duruma çok öfkelenir ve Hacı Yusufbey öncülüğünde Azizbey'e karşı isyan ederler. Ümitsiz hâlde Hokant'a dönen Narmuhammed Kuşbeyi'ye Hacı Yusufbey ulak gönderir. Hokantlı askerler Taşkent'i zapt ederler ve Azizbey'in iki ayağından bağlayarak atın arkasında sürükletirler.

Ötebbay Kuşbeyi, Atabey ile Sandıkçı Mirzakerim'i serbest bıraktıktan sonra muhbirin gönderdiği bilgi Hokant'a, genç Hudayar Han adına hükümet eden Müslümankul'a ulaşır. Müslümankul, Ötebbay Kuşbeyi ile Atabey'i saraya çağırır. Sorularına cevap aldıktan sonra Atabey'i cellada teslim ederken Taşkent'ten bir ulak yetişir. Hasanali Hacı Yusufbey'in isteğiyle Narmuhammed Kuşbeyi'nin Müslümankul'a gönderdiği mektubunu ulaştırır. Atabey mucize eseri, ikinci kez ölümden kurtulur. Hacı Yusufbey'in hizmetleri karşılığında ölümden kurtulan Atabey'e, Müslümankul hiç utanmadan yaldızlı kaftan hediye eder.

Her ne kadar Atabey'in Mergilan'da evlenmesi Hacı Yusufbey'i endişeye sevk etmemiş olsa da Özbek Âyım, oğlunun bu yaptığına, Mergilan'a gidip gelişlerine dayanamaz. Yaklaşık bir sene sonra Özbek Âyım, Atabey'i Taşkent'te evlendirmenin derdine düşer. Kendilerine münasip bir gelin arar. Hasanali'ye arabayı hazırlatarak yedinci kez yola çıktıklarında, Pansadbaşı Âlim'in evine giderler. Aralarında dünürlere uygun bir sohbet yaşanır. Onlar aralarında anlaşır. Eve dönünce yaşananlar Hacı Yusufbey'e anlatılır. O, hanımına "Sen hiç akıllanmayacaksın galiba!" der ve derin düşüncelere dalar. Özbek Âyım, uygun vakti bulduğunda oğluna "kendisinden habersiz bir iş" yaptıklarını, onu Pansadbaşı Âlim'in kızıyla nişanladıklarını söyler. İkinci kez evlenmeyle ilgili aile içindeki tartışma, anne baba arzusunun galip gelmesi, Atabey'in bu duruma teslimiyeti ile neticelenir. Hacı Yusufbey, Sandıkçı Mirzakerim'e Atabey'i Taşkent'te de evlendirme arzusunda olduklarını dile getiren bir mektup gönderir. Sandıkçı bu durumu, yani Atabey'in anne babasının niyetini anlar, Aftab Âyım ise başı ezilmiş yılan gibi kıvrılır. Sonunda Atabey'in kaynatası, kaynanası ve hatta Gümüş bile bu işe razı olur. Atabey Zeynep'le evlenir.

Hamid, Atabey'le Gümüş'ün arasını bozmak için yazdığı düzmece boşanma mektubunu Cennet Abla'nın yardımıyla Sandıkçı'nın evine ulaştırır. Atabey, Sandıkçı'nın kapısından "(...) Git! Kapımda bekleme! (...) Utanmaz!" sözlerine ekleyen bir dizi hakaretle onu evinden kovar. Bunun sonrasında Atabey'in Taşkent'ten Mergilan'a gelip gitme dönemi başlar. O, kendisini Şakir adıyla tanıtarak Mergilan'a her gelişinde Usta Âlim'in evinde konaklar. Bu süreçte o, Usta Âlim ile Saadet'in başından geçen elim olaylardan haberdar olur.

Gümüş'ün şeriata aykırı boşanma mektubunu almasının üzerinden yaklaşık altı ay geçtikten sonra Hamid, Gümüş'ü ister. Fakat Gümüş'ün anne ve babası kızlarının bundan böyle evlenmemeye karar verdiğini söyleyerek gelenleri geri çevirirler. Gümüş'ü istemeye gelenlerin ardı arkası kesilmese de bunların hepsi elleri boş döner. Nihayet Sandıkçı Mirzakerim dayanamaz ve kızı yüzünden şehirde dolaşamaz hâle geldiğini söyleyerek onu ikna etmesi için Aftab Âyım'ı sıkı sıkı tembihler. Bu defa da Gümüş'ü Mergilan'ın zenginlerinden Şerbetçi Selim'in oğlu Kâmilbey'le evlendirme planı yapılır.

Sandıkçı'nın evinden kovulan Atabey, ıstırap içinde kıvrılır. Kendisine kaynatası tarafından yapılan haksız davranışın sebebini bir türlü anlayamaz. Düşünür taşınır ama bir neticeye varamaz. Ticaret işleri ile avunmak ister, kendini içkiye kaptırır. Gündüzleri anlamsız, geceleri uykusuz geçmeye başlar. Atabey'in Mergilan'a yedinci gelişinde, yani aşağılanıp kovulmasının üzerinden yaklaşık on sekiz on dokuz ay geçtikten sonra sokakta iki kişinin konuşmasına kulak misafiri olur. Gümüş'ün evlendi-

rildiği hakkındaki can alıcı haberi duyar ve çivilenmiş gibi yolun ortasında kalakalır. “Önce, adam boşamadan hanımını al, sonra da onu evlendir.” diye kendi kendine mırıldanır. Deliler gibi Mergilan sokaklarında dolaşır. O gece Hoca Maaz mezarlığının ziyarethanesinde geceyi uykusuz geçirir. Tan vakti Usta Âlim’in evine gelir. Buradaki sohbet sırasında Usta Farfi’nin dilinden kendisinin yaşadıklarıyla alakalı malumatları alır. Yani Hamid’in Gümüş’le evlenme niyetini, bu amaçla Atabey’i ihbar ettiğini, bu ihbar neticesinde kendisiyle Sandıkçı’nın darağacına giden yolun hazırlandığını, boşanma mektubunu onun yazdığını ve Sandıkçı’ya gönderdiğini öğrenir. Bütün bu öğrendiklerinden sonra bir plan yapan Atabey, Usta Âlim’in komşusunun evinde gerçekleşen meşverette Sadık, Mütel, Cennet Abla ve Hamid’in planını; yani pazartesi gecesi Melikbey meydanı üzerinden Sandıkçı’nın arka bahçesine geçip buradan açacakları bir delikten Gümüş’ü kaçırabileceklerini öğrenir. Kâdirî, pazartesi gecesi hanımını kaçırmak için gelenlerle Atabey’in tek başına mücadelesini oldukça şairane duygularla dile getirir. İri yarı üç adama karşı verdiği mücadelede Atabey, küçük birkaç sıyrıkla galip gelir. Melikbay’ın meydanındaki bu olayı duyan herkes şaşır kalır. Bunların katilinin kim olduğu bir türlü öğrenilemez. Ancak Atabey, kendini Usta Âlim’e tanıttıktan sonra her şey anlaşılır ve Usta Farfi “Çok doğru yapmışsınız, Atabey!” diyerek onu takdir eder. Atabey kendini Şakirbek olarak tanıttığı için özür diler ve ilk görüştükları gündün başlayıp yaşanan son olaylara kadar her şeyi anlatır. En sonunda da Usta Âlim’den yazdığı mektubu Sandıkçı’ya teslim etmesini rica eder. Kendisi Taşkent’e doğru yola çıkar.

Mirşebler, bahçesinin arkasında yaşananlarla ilgili Sandıkçı’yı sorguya çekerler ama bir netice elde edilemez; katil bulunamaz, sır olarak kalır. Usta Âlim’in Atabey’den getirdiği mektup sonrası Sandıkçı ailesi bu sırda vakıf olur, “iyi niyetli” katilin kim olduğunu anlayarak durumdan memnun olurlar. Bunun sonrasında Sandıkçı’nın evinde, Atabey’in Mergilan’a dönüp dönmeyeceği meselesi tartışılır. Gümüş’e yazılan mektupta da bu konuda herhangi bir bilgi yer almaz. Sandıkçı sonunda “Gelirse iyi, yok eğer gelmezse kendimiz Taşkent’e gideriz.” Kararına varır. Yaklaşan kış geçtikten sonra Taşkent’e gitme işi planlanır.

Taşkent ve Hokant âyanlarının kendi aralarında anlaşmaları neticesinde Hudayar Han adına hükümeti yöneten, halka zulmeden Müslümankul ortadan kaldırılır. Hacı Yusufbey gibi akli başında kişiler halkı birleştirme, anlaşmazlıkları ortadan kaldırma kararındadırlar. Bu yüzden Korbaşı Muhammed Recebbey’in evinde yapılan toplantıda ortaya atılan “bedevi Kıpçak” ilinden, “bedevi itler”e itaatten kurtulmak için onları katletme düşüncesine Hacı Yusufbey katılmaz. O, bu toplantıya katılanları akliselim olmaya ve insaf dairesinde iş yapmaya davet eder. Kıpçaklara büyüyen bu kinin arkasında makam mücadelesi olduğunu anlayan Hacı Yusufbey, kendi içlerinde çıkacak fitneyi Rus ordusunun sabırsızlıkla beklediğini söyleyerek, toplantıya katılanları uyarır. O, burada bulunanlara Kıpçaktan daha önemli düşmanın olduğunu, hayatlarının “kâfirin insafına bağlı olduğunu” anlamaları gerektiğini, ülkeyi parçalamak yerine birleştirmeyi düşünmeleri gerektiğini şiddetle vurgular. Söylediklerinin bir tesiri olmadığını görünce de üzgün bir şekilde burayı terk eder. Hacı Yusufbey toplantıdan ayrıldıktan sonra Niyaz Kuşbeyi onun arkasından alay eder ve onu haşhaş kullanmakla suçlar. Yine toplantıya iştirak edenlerden Şerbetçi Kamber, Hacı’nın yaşı ilerledikçe iyice yumuşadığını dile getirir. Katılımcılardan Kerimkul Pansad ve Muhammed Recep de Hacı Yusufbey’in ileri görüşüne kulak asmazlar.

Atabey, güzel bir ilkbahar gününde Hasanali'ye dükkân komşusu olan temiz yürekli, açık sözlü Ali ile Ming Örik'e kımız içmeye gider. Baharın güzelim havasını soluyarak dinlenirler. Akşamüstü Kaymas kapısından şehre girdiklerinde başları kesilmiş cesetlere rastlarlar. Onların öldürülmelerinin tek sebebi, Kıpçak olmalarıdır. Hasanali, katliamın nasıl yapıldığını, bir boyacının iş üstünde yakalanarak elleri boyalı hâlde katledildiğini anlatır. Atabey'in yüreği sızlar ve bu işte babasının da suçu olduğunu düşünür. Sabahleyin kahvaltıya somurtarak gelip sofraya oturur. Hacı Yusufbey, yaşananlarda kendisinin bir suçu olmadığını, kendisi toplantıdan ayrıldıktan sonra Niyaz Kuşbeyi'nin "Toplantıya katılanlar, kararından vazgeçti." dediğini, orada bulunan alçakların söylediklerine kandığını, bazılarının şeytanca planlarına hiç kimsenin ağzını açmadığını, neticede her yere hâkim olan gaflet ve Müslümankul'a adaveti yüzünden Han'ın Kıpçakları katlederek intikam almak istediğini anlatır. "İttifakın ne olduğunu idrak etmeyen, sadece kendi çıkarları için birbirlerini yiyip bitiren, makam, mal ve şöhret düşkünü olan alçaklar"dan şikâyet eder... Atabey babasının bu katliamla ilgisi olmadığını anlayarak yersiz kuşkulandığı için kendisinden utanır.

Sandıkçı Mirzakerim'den mektup alınca orada olup bitenlerden haberdar olan Hacı Yusufbey, Atabey'i Mergilan'da yaptıklarından dolayı sorguya çeker. Mergilan'a ne zaman gideceğini sorar. "Belli değil!" cevabını alınca onların kendilerinin kızlarını alıp Taşkent'e geleceklere haberini verir ve misafirleri layıkıyla karşılamasını öğütler.

Hacı Yusufbey'den Mergilan'dan gelini ile dünürlerinin geleceği haberini öğrenen Özbek Âyım, misafirleri karşılama hazırlıklarına başlar. O, "iki gelininin olacağı"nı düşünerek üç yıllık kırgınlığı unuttur. Hacı Yusufbey, gelini Zeyneb'i yanına çağırarak Mergilan'dan gelecek "abla"sıyla, yani kumasiyle kardeş gibi geçineceği konusunda ondan söz alır.

Mergilanlı gelini ve dünürleri, yolda karşılama ve onlara eve kadar eşlik etme görevi Hasanali'ye verilir. Zeynep ve Özbek Âyım öncülüğündeki diğer kadınlar, Aftab Âyım'la Gümüş'ü karşılamaya çıkarlar. Kadınlar geri çekilir; Hacı Yusufbey, Gümüş'ün yanına gelir ve onun alınına koyduğu kendi elini öper. Meğer "Mergilan'da bizim böyle bir gelinimiz varmış da bizim haberimiz yokmuş!" der ve çevresindekilere gülümseyerek bakar, dua eder. Misafirleri karşılamak için toplananlar Gümüş'le Zeyneb'i birbiriyle kıyaslarlar. O andan itibaren kumalar arasında gizli bir rekabet başlar. Sandıkçı için hazırlanan sofraya Hacı Yusufbey'in yakın ahbabları davet edilir. Onlar yakın zamanda yaşanan katliam hakkında konuşurlar. Sohbet sırasında Yunus Muhammed Ahund "Eğer bir kavmin idaresi, geçimsiz birisinin eline teslim edildiyse o kavmin kıyameti yakındır." mahiyetindeki hadisi hatırlatır. Onun söylediklerini destekleyen düşüncelerini dile getirdikten sonra kendi de bu hadisi tekrar eder. Herkes öğle namazını kılmak üzere kalktığında Hasanali Atabey'i durdurur ve küçük bir hile yaparak onu Gümüş'le görüştürür. Yatsı namazına yakın bir vakitte Atabey, Gümüş ve Zeynep bir sofranın etrafında konuşurlarken Gümüş yakın tarihte başlarından geçen olayları kelime oyunlarıyla hikâye eder. Atabey sırrın açıklanmasından korkarak diken üstünde oturur. Gümüş, sembolik hikâyesinin sonunda "Her şey Allah'ın takdiri!" dediğinde Atabey de "İşte şimdi doğru söylediniz!" diye onun söylediklerini onaylar.

Özbek Âyım'ın misafirlğe gittiği bir gün kumalar evde baş başa kalırlar. Bu ortam onların arasındaki kıskançlık ve düşmanlıkları su yüzüne çıkarır. Yaklaşık yirmi

gün sonra Mergilanlı misafirler evlerine dönmeye hazırlanırlar. Sandıkçı, kızının Taşkent'te kalmasını kabul eder ama Aftab Âyım buna yanaşmaz. Özbek Âyım da gelininin kalmasını ister. Gümüş'ün de isteği bu yöndedir. Kızı Gümüş'ü yanında götürmek isteyen Aftab Âyım ne yaptı ne söylediye onu ikna edemez. Aftab Âyım kızından ayrılırken ona kaynatası ve kaynanasına hizmette kusur etmemesini, kumasıyla iyi geçinmesini nasihat eder ve onlar sonraki gün yola çıkarlar.

Romanda bundan sonra sahneye Zeyneb'in ablası Hoşruy çıkar. Onun hayatı, karakteri, aile ortamı hakkında okuyucuyu bilgilendiren yazar, Nusretbey'in ikinci hanımı olmayı kabul ettiğine dikkat çeker. Nusretbeyle evlenen Hoşruy, kumasına huzur vermez. Yeni gelin olarak geldiği bu aileyi üç ay devamında perişan eden Hoşruy, arzu ettiği hayatı yaşar ama çocuk sahibi olamaz. Kardeşi Zeynep'in ziyaretine geldiğinde onun hayatını analiz eder, huzurlu bir hayat yaşaması için ona neler yapacağı konusunda yol yordam öğretir.

Hamile olan Gümüş'ün gününün yaklaştığı, Özbek Âyım'ın hayallerinin gerçekleşmek üzere olduğu, doğumun kutlanması için hazırlıkların tüm hızıyla devam ettiği günlerde Atabey üzgündür. O, bazı bazı Usta Âlim'in yaşadığı sıkıntıları hatırlar. Bu günlerde Hacı Yusufbey, devlet işlerini bırakmış, Kur'an-ı Kerim ve Delail-i Hayrat okumakla meşguldür. Gümüş de bu sıralarda annesine mektup yazarak ruh hâlini, kumasıyla yaşadığı tartışmaları, Hacı Yusufbey'in "Âyım! Âyım!" diye seslenerek onları nasıl teskin ettiğini anlatır. Gümüş beklenen vakitten önce doğum yapar. Ailenin bütün bireyleri mutludur. Fakat bu mutluluk uzun sürmez. Zeynep, kuması Gümüş'ün yemeğine kattığı zehirle onun ölümüne sebep olur. Bu menfur olayın müsebbibinin Zeynep olduğunun anlaşılması üzerine Atabey, Zeynep'ten ayrılır. O, bu duruma dayanamaz ve aklını kaybeder.

Mergilan'a gitmeden önce Gümüş'ün mezarını ziyaret ederler. Mezarın sağ başındaki taş levhaya şu sözler yazılmıştır:

"La ilâhe illallah Muhammedün Resulullah

Hazihil mirkade-tûl-münevveret-ül mazlumet-il meşhûdetil mağfureti.

Gümüş Bibi binti Mirzakerim Marginanî, tevellüt tarihi 1248.

Vefatı 1269 hicri yılı, Cümazül evvel.

Bu levha gönlü yaralı birinin güzellik tanrıçasına yâdigârıdır.

Burada yatan, kuma belasının bir kurbanıdır.

Ayâ çark, ettin artık cebir bünyâd,

Közüm yaşlı, tilimde kaldı feryat.

Hayatım laleazarindin ayırdın,

Yakıp canım, külüm göğe savurdun."

Mezar başında tilavet edilir. Atabey misafirleri uğurladıktan sonra mezar başına döner ve sabaha kadar orada kalır. Ertesi gün Sandıkçı Mirzakerim, Aftab Âyım ve onun kucağında Yedigârbey, Hasanali'yi attan indirip yerine kendisi geçen Atabey'le birlikte Mergilan'a doğru yol alırlar. Atabey daha sonra birkaç defa Taşkent'e gelir.

1277 yılında Evliya Ata'dan Kanaatşa'nın Hacı Yusufbey'e yolladığı mektubunda Ata-bey'in Ruslarla yapılan muharebede kahramanca savaşarak şehit düştüğü bildirilir. Hacı Yusufbey Kur'an hatmettirerek halka yemek verir. Özbek Âyım karalar giyerek yas tutar. (Qodiriy, 1992: 6-303)

Romanın Tahlili

O'tkan Kunlar romanının mana ve muhtevası çok geniştir. Romanda birbirinden farklı insanların talihi, sosyal, politik, manevi ve ahlaki ve hayati meseleler kaleme alınmıştır. Yalnız, bunların arasında vatanın kaderi, bağımsızlık konusu ayrıca önem taşır. Nitekim vatan ve halkın bağımsızlığı, birliği meselesi romanın esas noktasını oluşturur. Eserin ana kahramanları olan Atabey ile Hacı Yusufbey vatanın istikbali, refahı, asayışı için hayatlarını, canlarını feda eden kişiler olarak tasvir edilir. O'tkan Kunlar, sanki büyük ve parlak bir ayna, bu aynaya Özbek milletinin tarihsel hal ve koşullardaki yaşam tarzı, gelenek ve göreneklere, ruhsal ve manevi dünyası, geniş çapta ve açık bir şekilde yansıtılmıştır. Romandaki âşık, maşuk ve rakip üçlüsü, doğrudan doğruya geleneksel aşk destanlarını hatırlatır. Eserde Atabey ile Gümüş'ün saf sevgisi, aşk serüveni, saadeti ve bahtsızlığı büyük bir maharetle kaleme alınır. Çok az insanın kalbine işleyen “dürr-i bîbaha”, yani aşk duygusuna ait ince ayrıntılar okuyucuyu heyecana sevk eder; Atabey ile Gümüş'ü saadetli anlardan mahrum bırakan üzücü sahneler, insanı derin düşüncelere salar. Yazar, âşıkların aşk serüvenlerinden faydalanarak belli tarihî dönemi, Türkistan'ın Rus saldırısı arifesindeki ahvalini, yaşanan kara günleri okuyucunun gözlerinin önünde canlandırır. Abdullah Kâdirî, Atabey'le Gümüş'ün aşk maceralarını yazarken aynı zamanda “ülkenin esarete düşmesinin nedenleri cahillik, geride kalmışlık ve iç kavgalar” düşüncesini de okuyucuya idrak ettirmeye çalışır.

Yazar, Hacı Yusufbey'in üzerine çok büyük bir sorumluluk yükler. Hacı Yusufbey yerli halk içerisindeki zıtlıkları çok iyi bilir; Kıpçak katliamını kınar; o, aynı milletin iki kavminin “gerçek düşmana karşı koyacak güç” olduğunu kabul ve ikrar eder. Yersiz bir isyana kalkışan kalabalığa bakarak “... Biz Kıpçak'a kılıç çekerken Rus bize top hazırlamakta. Siz dünyada tek düşmanınız olarak Kıpçak'ı görürken ben başka bir düşmanı her zaman çok daha yakınımızda hissedirim.” şeklindeki cümlelerle düşüncelerini dile getirir. Onun bu söylediklerine rağmen iki Türk boyu arasında büyük bir kırım yaşanır. Gerçekte durum böyle olsa da babasının bu işte bir dahli olmadığını bilmeyen Atabey, babasına kırılır. Hacı Yusufbey kendini aklayarak meselenin mahiyetini anlattıktan sonra söylediği şu sözler onun gerçekten büyük bir şahsiyete sahip olduğunu ortaya koyar.

“Ömrümün büyük bir kısmını şu memleketin asayışı, halkın dirlik düzeni için feda ettim. Neticesi hep kendime azap etmek oldu. Birliğin, beraberliğin ne demek olduğunu bilmeyen, sadece kendi menfaatlerini, ele geçirecekleri makamları veya dünyalığını düşünen birkaç soysuz, Türkistan'da devamlı cirit atıyorsa bizim insanlığımız nerede kaldı? Biz bu şekilde devam eder, birbirimizin ayağını kaldırmakla meşgul olursak, Ruslar sömürgeci ayaklarını Türkistan'a basarlar ve biz de gelecek nesillerimizi onların esaretine terk etmiş oluruz. Kendi evlatlarını kendi elleriyle kâfirin eline teslim eden, onları esarete sürükleyen biz atalarına elbette Allah lânet eder oğlum!

Babalarının mukaddes ruhlarının yattığı Türkistan'ı domuz ahırına çevirmek isteyen biz köpekler elbette Yaratan'ın kahrını hak etmiş oluruz! Timur Koragâni gibi dâhileri, Mirza Babür gibi fatihleri, Farabi, Uluğbey ve İbni Sina gibi âlimleri yetiştiren bu ülkeyi helak olmaya sürükleyenler şüphesiz Tanrı'nın gazabına uğramayı hak etmişlerdir balam! Günahsız biçareleri boğazlayıp, çocuklarını yetim bırakan, ocaklarını söndüren zalimler, kurtlar ve kuşlar, yerden çıkıp boy salan otların arasına karışmaya mahkûmdur, oğlum!" (Abdulla Qodiriy, 1992: 237)

Baba ve oğulun sohbeti esnasında söylenen bu sözler büyük toplumsal mahiyete sahiptir. Hacı'nın bu meselede kendi görüşleri vardır. Bu yüzden onun fikirleri Atabey'i mahcup hâlde başını eğmeye mecbur bırakır.

Abdullah Kâdirî, romanında Özbeklerin sakin aile ortamını da, kumalar arası çekişmeleri ve bunların çözümünü de inandırıcı bir şekilde ve büyük bir ustalıklı kaleme alır. Romana göre Hacı Yusufbey iki gelini arasında laf dalaşı olduğunu işitince onları yanına çağırır ve onlara nasihat eder. "Evvla Gümüş'e bakıp: "Kıymetlim, siz büyüksünüz. Zeynep daha genç. Büyükten küçüğe şefkat gerekir. Bunun aksi iyi değildir!" der. Sonra Zeynep'e öğüt verir, sonra ikisine dua ederek onlara birbirlerini selamlatır. Kaynana-gelin ilişkileri de Hacı Yusufbey'in dikkatinden kaçmaz. Romandaki en doğal karakterlerden birisi olan Özbek Âyım ile Hacı Yusufbey, Sandıkçı Mirzakerim ile Aftab Âyım arasındaki ilişkiler de bütün ayrıntısıyla okuyucunun dikkatine sunulur.

Romanın her bir karakterinin cazibesi vardır. Onların gönlü, gözleri, manevi dünyası açıkça görülür; kalp atışları işitilir. Öyle ki eserdeki yardımcı karakterler bile derin fikirli, düşünceleri hikmetlerle dolu insanlardır. Rahmet, Hacı Ekrem, Ayşe Nine, Aybadak, Ali ve diğer karakterlerin güzel tasvirleri ve dikkat çekici sözleri adeta okuyucunun aklına kazınır.

Eserin başında, bir toplantıya katılanlar Türkistan'ın o dönemdeki hâlini analiz ederler. İpekçi Ziya "Bizim bu hâle düşmemiz, kendi yaptıklarımızdan ve karakterimizden kaynaklanıyor." der. Atabey ise bu geri kalmışlığın sebebini birlik olamamakta, kendi içlerinde devam eden kavgaların artmasında; "bozguncuların ve topluma nifak salan unsurların halkın bilinçaltında kök salmasında, halkın bunları görmeyerek durmaksızın uçuruma doğru sürüklenmesinde" görür. Abdullah Kâdirî, XIX. yüzyılda Türkistan'da yaşanan durumun sebebini gösterir. Hakikaten de milletin abat ve azat yaşamasını bütün samimiyetiyle isteyen Kâdirî gibi insanların düşünce dünyasına buna benzer düşünceler yabancı değildir.

Yazarın üslubundaki cazibe sebebiyle onu okuyanlar, tekrar tekrar okuma arzusuunu hissederler. Romandaki vakalar akıcıdır. Bunların yanı sıra her okuma, okuyucuda başka düşüncelerin doğmasına, onun eserin farklı yönlerini keşfetmesine kaynaklık eder. Öyle ki ilk okunduğunda görülmeyen hususlar dikkatli bir ikinci okumada kendini okuyucudan saklamaz. Bu durum yazarın, karakter yaratma maharetinden ve okuyucunun duygu dünyasına rahatça girebilmesinden kaynaklanır. Herkesin bildiği bu gerçek, edebiyatın en çetrefilli noktasıdır. Abdullah Kâdirî'nin anlatımında, insanı kendine bağlayan, onu mıknaş gibi kendine çeken bir güç vardır. Bunu okuyucunun hissetmemesi imkânsızdır. Öyle ki Gümüş'ün Hakk'a yürüdüğü sahnede, okuyucu hüngür hüngür ağlar. Bu da Kâdirî'nin kahramanının titreyen, mahzun ve kırgın gönlünü kitabına mahir bir şekilde taşıdığını gösterir. Edebî eserdeki bir kural şu ki müp-

hem satırlar belirsiz ifade edilir, ağlayarak yazılan sayfalar ağlayarak okunur. Gerçek sanatkârın estetik dünyası, sanatçı gönlü sayfalara işte böyle mühürlenir. Şimdi hatırlayalım, Abdullah Kâdirî Gümüş'ü hangi sözlerle tanıtmıştı? “Meczip!”, “Temiz!” ve “Pak!”. Eğer hatırlanacak olursa romanın başlangıcında Gümüş'ün de ruhunda garip bir perişanlık görülür. O da Atabey gibi bir garip hâldedir. Yazar, Gümüş'ün bu hâlini çok güzel ve imgelerle dolu bir dille şöyle anlatır:

“... Eyvanın yan tarafındaki kapıdan eve girdiğimizde karşı tarafta atlas minder ve kuş tüyü yastık üzerinde üşüdüğü için mi yoksa başka bir sebepten mi her ne ise büzü-lüp uzanmış fakat uyanık bir kızla karşılaşırız. Siyah zülfü kuş tüyü yastık üzerine yayılmış, kavisli gür kirpikler altındaki siyah gözler belli bir şeye bakıyormuş gibi dikilmiş, uzun keman kaşları bir şeyden ürkmüş gibi gerilmiş, dolunay gibi berrak yüzü ise birinden utanmış gibi kızarmıştı...” (Abdulla Qodiriy, 1992: 25)

Bu alıntıdan Gümüş'ün hâlini tasvir ederken yazarın kelimeleri mahir bir şekilde kullandığını görürüz. Aynı karakterin diğer bir noktadaki ruh hâli ifade edilirken yazar yine edebî maharetini ortaya koyar:

“...Arktan akan berrak su yavaş bir tempoyla süzülüyor, Gümüş Bibi'nin karşısına gelince selam verirmiş gibi köpürerek, tepesine dikilen bu büyücünün sihrine kapılmışçasına bir daire çizdikten sonra köprü altına doğru yol alıyordu. Suyun bu hareketini bir süre dalgın bakışlarla seyrettikten sonra ellerini uzatıp bir avuç su alarak yüzünü yıkadı. Yüzünden öpücükler olarak saçılan damlacıklar suya dökülüp onu galeyana getiriyor ve sanki bir fitne düşünüyormuş gibiydi... Nazik ayakları yorulmuş olmalı ki sedef gibi bembeyaz dişlerini birkaç kez çalkalayarak temizledi, sonra arkı ve onun sularını bırakıp gitti.” (Abdulla Qodiriy, 1992: 26-27)

Burada “sahirenin sihrine müsehher bolğan” ifadesindeki “sihrun” kökünden türetilmiş iki kelimenin “boyun eğdirilmiş” anlamındaki “müsehher”e ahenkçe uyumu, “yüzünden öpücükler alan su damlacıkları” ifadesi “ayakları taldılar şekillik” (“ayakları yoruldu, galiba”) ifadesindeki iki çokluk eki, saygı ve çokluk ifade etme görevinden farklı olarak nefisliği, “nazik” sıfatı ve “sedef gibi beyaz dişler” benzetmesi okuyucunun dikkatinden kaçmaz. Kâdirî'nin sihirli kalem ile yazılan taptaze karakterlerin içi ve dışı çekici, hoş ve etkilidir. Çünkü yazar söz söylemeden önce uzunca düşünür. Kupkuru beyan yerine hadiseyi, insanı tasvir etmeyi önemser. Edebî eserlerinden alınan örneklerle birlikte muhtelif makalelerinde ileri sürülen edebî-estetik görüşlerinde de aynı konseptin derinliğine dikkat edilmiştir. O, Yazarlarımıza başlıklı makalesinde “Söz kalıp, fikir de onun içine konmuş tuğla gibi olsun” diye öğütler. Yine aynı yazısında o, söz söylemeye ilgili şunları söyler:

“...söz söylerken ve cümle kurarken uzun uzun düşünülmelidir. Yazarın sadece kendisinin anlayıp okuyucuların bunlardan bir şey anlamaması, çok büyük bir ayıptır. Asıl yazarlık, anlatmak istediklerini herkese eşit biçimde anlatabilmekte, araya müphemlik katmamaktadır. Ayrıca fikrin ifadesi için hizmet etmeyen söz ve cümlelere, yazıda asla yer verilmemelidir.” (Abdulla Qodiriy, 1995: 6)

Abdullah Kâdirî, romanlarını çağdaş Özbek edebî dilinin şekillenmeye başladığı bir dönemde yazdı. Edebî dilin gelişmesinde onun önemli hissesi oldu. Kâdirî üzerine araştırma yapanların tespitine göre o, Taşkentli olmasına rağmen romanlarında

ağız unsurlarını hiç kullanmadı. O, karakterlerinin konuşmalarını bireyselleştirirken bile farklı edebî vasıtalara başvurdu. Böylece bütün mahareti ile Özbek Edebî Dilinin zenginliğini, onun geniş imkânlarını ortaya koymaya çalıştı. Örneğin: “Ul turg'on joyida qoziqdek qoqilib qolg'on edi”, “Kechaning qarong'lig'i ustiga mevalarning quyuq yaproqlari qo'shilib, bu maydon, ayniqsa, Otabekning hozirgi ko'ngliga yaqinlashib kelar edi” gibi ifadelerde “q” sesinin tekrarından; “Kishi Otabekni o'tquzg'ach, tokchadan sopol lagan bilan qovuqni olib chaqmoq surtdi. Sham yoqildi. Bu kishi qirq yoshlar chamaliq, qonsiz yuzlik, siyrakkina soqollik, qo'y ko'z, ko'b vaqt madrasa riyozatini chekkannamo, qotma, uzun bo'ylik bir odam edi” gibi cümlelerinde geniş ünlülerin yanı sıra “l”, “q”, “k” ünsüzlerinin tekrarından doğal bir ahenk; “Tana buzoqning turqi tuqg'anig'a tamg'a” veyahut “...oldidagi ovni ko'rmay, uzoqdagi yovni ko'radi”, “Xonning qo'yini boqish uchun, qovoqlarni belga taqish uchun...”, “Endi ko'rsam, miltiqning o'qidek, pushti gulning to'qidek kelinim bor ekan” gibi halk diline mahsus pek çok cümlede onlara özgü seci, ritim ve incelikten yararlanmıştı. Kahramanlarından Aftab Âyim'in kız kardeşini “Yoshi ellikdan oshqan, kulgusi ichiga to'lub toshqan bir xotun...” şeklinde kafiye ile betimler. “Özbek dili fakir değil, belki de Özbek diline fakir diyenlerin kendileri fakirdir. Onlar kendi cahilliklerini Özbek diline yüklemesinler.” diyen Abdullah Kâdirî, Özbekçenin ne kadar geniş dil imkânlarına sahip olduğuna dikkat çeker.

O'tkan Kunlar, tarihî bir romandır. O, kaygıların ve duyguların romanıdır. Bu tespitler, tasvir için, tasvir eden için, okuyucunun doyuma ulaşması için aynı derecede geçerlidir. Eserde ruhsal yoruma konu olabilecek yüzlerce olay vardır. Romanın “Takdim ve sonuç kısımlarında, mevsimlerin adlandırılmasında yer alan herşey metinler arası ve yapısal analiz için önemli kaynak arz eder. (Murphy, 1980: 209)

Yaklaşık bir asırlık zaman zarfında Özbek edebiyatında üç yüzü aşkın roman yazıldı. O'tkan Kunlar'den sonra ikinci sıraya layık görülen romanların sayısı gittikçe çoğaldı. Yalnız, olayları gayevi-edebî açıdan kusursuz olarak betimleyen, bütün edebî-kuramsal yorumlara dayanıklılığı, okuyucuların dikkat ve takdirini kazanması, dünya dillerine tercüme edilmesi bakımından ilk Özbek romanı olan O'tkan Kunlar hâlâ o yüksek mevkiisini korumaktadır. (Merhan, 2008: 216)

O'tkan Kunlar, hayalî ve hayatî unsurların uyum sağladığı bir sahada ortaya çıkan ulvi bir maneviyat sarayıdır ki onun içine giren şahıs, insanlığın bekasına dair kavramların edebî yorumuna, en saf duyguların eşsiz tasvirine, birbiriyle sıkı sıkıya bağlanan sosyal ve bireysel hâller zincirine rastlar.

Aybek, Abdullah Kâdirî'nin edebî yaratıcılığını incelediği çalışmasında, onun şahsiyeti ve sanatını şöyle değerlendirir: “Abdullah Kâdirî yetenekli, yüreği bütün ve özgün şahsiyet sahibiydi... Onun nesri, ilk önce gerçekçiliği ile farklılık gösterir.” (Oybek, 1936: 34)

Abdullah Kâdirî hakkında Adil Yakubov, Pirimkul Kadirov, Tahir Melik, Ötkir Haşimov, Osman Azim, Hayriddin Sultan, Hurşid Dostmuhammed, Nabican Baki vb. pek çok Özbek yazarı makaleler yazdı. Bunların yanı sıra “Kâdirîşinas” olarak kabul edilen N. Tun, İ. Baldauf, Z. Klaynmihel, E. Olvort, H. Murphy, E. Nabi gibi yabancı araştırmacılar da sanatı üzerine çalışmalar yaptılar. (Karim, 2014: 205-223)

Hayriddin Sultan'ın Rânâ Gülünün Suyu, Abdulhamid İsmail'in Cinler Ziyafeti yahut Büyük Oyun, Hurşid Dostmuhammed'in Yalnız adlı eserlerinin merkezinde "Abdullah Kâdirî" karakteri vardır. Onun eserleri ve bu eserlerindeki kahramanları hakkında şiirler yazılmış; onun eserleri beyaz perdeye taşınmış, pek çok dile çevrilmiştir.

Sonuç

Her geçen gün, her geçen dönem tarihe, hatıraya dönüşür. Hatıralar ise aradaki mesafe uzadıkça soğur, cansızlaşır; sonuçta, akıllardan silinir. Bunun ilginç yanı, şayet sanatçılarla ilgili hatıralar sahte, uydurulmuş yahut anormalse bu eserler yaldızlı kâğıtlarda ciltli şekilde yayımlansalar dahi unutulmaya mahkûmdurlar. Çünkü bir sanatçının insanlık hatırasına ebediyen kaydolabilmesi için ilk önce bunların okuyucuların arayıp bulduğu, severek okuduğu, üzerinde düşündüğü eserler olması gerekir.

Abdullah Kâdirî, O'tkan Kunlar romanıyla Özbek edebiyatında roman türünü başlatmıştır. Bu romanda canlanan her bir kahraman, karakterinin getirdiği özellikler çerçevesinde yeni bir dünyayı meydana getirir. Romandaki olaylar dikkat çekici bir olay örgüsü esasında anlatılır. Bu yüzden okuyucu, eseri yaşayarak okur, ondaki karakterlerle muhatap olur. Bu da yazarın yeteneğini, özgün edebi düşünce ve maharetini gösterir.

Abdullah Kâdirî'nin hayatı, sanatı ve eserlerini araştırmak; onun edebî mirasından, özellikle O'tkan Kunlar romanından, edebî haz almak, her dönemde devam eden, kuşakların bakışına göre yenilenen ve özlenen, geçmişe dönüşmeyen edebî değeri anlama gayretidir.

Kaynakça

- AVEZOV, Muxtor, (1984), “Abdulla Qodiriy haqida dil soʻzlari”, *Yoshlik*, 4:12.
- KARIM, Bahodir, (2014), *Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur*, Taşkent: Akademnashr Yayınevi.
- MERHAN, Aziz, (2008), *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, Ankara: Grafiker Basımevi.
- MIRVALIYEV, Sobir, (2018), *Abdulla Qodiriy kashfiyoti*, Taşkent: Mashur-Press Yayınevi.
- Murphy Ch. (1980). *The Relationship of Abdulla Qodiriys Historical Nowels to the Earlier Uzbek Literary Traditions*. University of Washington.
- NORMATOV, Umarali, (2010), *Qodiriy moʻjizasi*, Taşkent: Oʻzbekiston Yayınevi.
- OYBEK, (1936), *Abdulla Qodiriyning ijodiy yoʻli*, Taşkent: OʻzSSR fanlar komitetining nashriyoti.
- QODIRIY, Abdulla, (1992), *Oʻtkan kunlar. Mehrobdan chayon. Roʻmonlar*, Taşkent: Gʻafur Gʻulom Adabiyot va sanʼat Yayınevi.
- QODIRIY, Abdulla, (1995), *Ijod mashaqqatlari*, Taşkent: Oʻqituvchi Yayınevi.
- QODIRIY, Habibulla, (1983), *Otam haqida*, Taşkent: Gʻafur Gʻulom Adabiyot va sanʼat Yayınevi.
- QODIRIY, Abdulla, (1989), “Suddagi nutq”, Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati, 42:4.

Extended Abstract

The article of professor Bahodir Karimov "ABDULLAH KÂDIRÎ AND O'TKAN KUNLAR (PAST DAYS) NOVEL" starts with the initial information of the life and works of a prominent writer of Uzbek literature Abdullah Kadiri (1894-1938).

Abdullah Kadiri married to a woman called Rahbarbonu the daughter of Rasulmuhammad in 1914. They had children named Nazifa (1916-1987), Habibulla (1918-1988), Adiba (1924-2010), Mas'ud (1926-1997) and Anisa (1928-2011).

Many aspects of the author's work are directly related to Uzbek Jadid literature. The introductory part of the article emphasizes that the author started the Uzbek novel genre. It then provides an overview of Abdullah Kadiri's life, his early works and the content of his work. Abdullah Kadiri's creative legacy includes the second historical novel "Scorpion from the Altar" ("Mehrobdan chayon") (1928) "Taken from the life of Khudoyorkhan and his monks" ("Xudoyorxon va munshiyolari hayotidan olingan"). Another great work of the author is called "Obid ketmon" (1935). The story depicts the modern way of life of Uzbeks in the 1930s of the XX century, agricultural reforms in the Uzbek environment.

Abdullah Kadiri, as a master of comedy, wrote "From the memoirs of Kalvak Makhzum", "What does Toshpolat Tajang say?" and wrote dozens of other satirical and humorous works.

The author's diverse creative legacy includes poetic and dramatic works; he has a special place in the history of Uzbek journalism. The article also provides information on the translation activities of A. Kadiri. In particular, it is noted that the author translated into Uzbek works of world literature from the works of A.P. Chekhov, N. Gogol, D. Diderot, A. Didier, E. Zola, M. Twain and others.

Abdulla Qodiri is the author of the first Uzbek novel, "Past Days". The first Uzbek novel written by a talented young writer was a great success and fame. Several chapters at the beginning of the novel were first published in the 1923-1924 issues of Inqilob magazine. Each of the three chapters of the novel was then published as a separate book in 1925-1926 and read hand-in-hand.

The publication of the novel was a special event in the history of Uzbek literature. Writers from neighboring nations have also praised the event. In particular, the well-known Kazakh writer Mukhtor Avezov states the following: "The Pamir mountains appeared as if they had been formed. A person who reads Kadiri's works as if he were listening to Kurmangozi or Tchaikovsky's melodies" (Yoshlik Magazine, 1984, No. 4. – p. 12). Naturally, the author's novel "Past Days" was the basis for such thoughts and confessions. Along with the novel, the author's name has a permanent place in the history of literature.

In the novel "Past Days", the author chooses the history of the Uzbeks, in his own words, the recent past, the time of the khanates, as his theme. The author of the article focuses on a number of characters in the novel, such as Otabek, Kumush, Yusufbek Haji, Uzbek Oyim, Mirzakarim Kutidor, Oftob Oyim, Zaynab, Homid. The novel emphasizes the most important aspects of their appearance and inner world. It is natural

for a writer to impose a literary burden on the characters he portrays in order to express his artistic ideas. The protagonists of the work, Otabek and Yusufbek Haji, are depicted as selfless people who sacrificed their lives for the independence, prosperity and peace of this country. "Past Days" is a huge and clear mirror, in which the specific historical conditions, life, customs, spiritual world, height and image of the Uzbek nation are widely reflected.

The main part of the article is devoted to the plot of the novel "Past Days". Details of the main events in the plot line, the beginning and culmination of the novel, the scene of Kumush's death and the epilogue are given. In fact, the novel's plot is interesting because it captures the reader's attention.

The main part of the article is devoted to the plot of the novel "Past Days". Details of the main events in the plot line, the beginning and culmination of the novel, the scene of Kumush's death and the epilogue are given. In fact, the novel's plot is interesting because it captures the reader's attention.

In his analysis, B.Karimov interprets a number of literary and theoretical aspects, such as the most important factors in the novel, the writer's skill in the process of artistic interpretation of historical reality, the most influential points of the artistic image. The author's artistic skill is also reflected in the compositional structure of his novel. World-renowned novelists will also have their own style. The author of the article studies A. Kadiri's unique individual style and poetic speech. He has artistically demonstrated the charm of the language of the work with examples from the novel. The writer himself goes to great lengths to write every word; considers it important to depict reality, a person, instead of a dry statement. In addition to examples taken directly from his works of art, the same concept is deeply reflected in the literary and aesthetic views of the author, which are reflected in various articles. In an article entitled "To Our Writers" he advises, "Let the word remain, and the thought be the brick in it". Then there is speech: "It takes a long time to speak and to compose sentences. It is a great sin for a writer to understand only himself and others not. The point of writing is to be able to convey what you want to say to everyone equally, without creating misunderstandings. In addition, words and phrases that do not serve the purpose of expression should never be included in the text".

The article argues that the "Past Days" is a historical novel, a novel of grief and emotion. After all, there are many episodes in the novel that are subject to psychological interpretation. From the text in the "frame" of the novel to the prologues and epilogues from the "Writer" and even the titles of the chapters – all this is a source for intertextual and structural analysis. Abdullah Qadiri's novel The Past Days should be interpreted in the same way on the basis of the advanced literary-theoretical methods available in world literature.

Odil Yakubov, Pirimqul Kadyrov, Tohir Malik, Utkir Hoshimov, Usmon Azim, Khayriddin Sultan, Khurshid Dostmuhammad, Nabijon Boqi, Niota Tun, Ingeborg Baldauf, Sigrid Klein, who wrote special literary-critical articles about Abdulla Kadiri Foreign dignitaries such as Allworth, Christopher Murphy, Eden Nabi, Aziz Merhan are also mentioned. Works of art written by Uzbek writers are reminded.

Thus, Abdullah Qadiri with his work "Past Days" laid the foundation of the novel genre in the history of Uzbek literature. Each character in the novel is unique. The novel is a testament to the writer's talent, his unique artistic thinking and his high level of skill. Studying the life and work of Abdullah Kadiri, enjoying the creative heritage of the writer, in particular, the novel "Past Days" - is a long-lasting, renewed in the eyes of generations nostalgic, yet at the same time literary and eternal.

The concluding part of the article makes such comments.

